

Osmanlı Sultani II. Mahmud Döneminde Mevlevilik

Dr. Nimetullah AKAY*

Özet

Mevlevîlik tarikatının Osmanlı Devleti tarihinde büyük önemi vardır. Mevlevîlik, adeta Osmanlı Devletinin doğuşuyla ortaya çıkmış, bu devletle büyüyüp gelişme göstermiş, bu devletin tarih sahnesinden çekilmesiyle etkisini kaybetmiştir. Mevlevîliğin Osmanlı Padişahlarından III.Selim ile II. Mahmud dönemlerinde devletle çok daha iç içe olduğu görülmektedir. Özellikle II. Mahmud dönemi, Mevlevîliğin en fazla itibar gördüğü dönemdir. Bu padişahların ve sonrakilerin bizzat Mevlevîhâneleri ziyaret edip, ayinlerinde bulunmaları, halkın ilgisinin de bu tarîkate yönelmesine sebep olmuştur. Ancak Mevlevîliğin fazlaca devlete yakın olması, gelecek için bu tarîkatın gelişmesine değil, tarîkatın, devletin çökmesi ile önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu makalede, Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı Devlet teşkilatının Mevlevîlik ile ilgisi ele alınmıştır.

Abstract

The religious Mevleviyah order has an important place in the history of Ottoman Empire. Mevleviyah order almost simultaneously appeared with the foundation of the Ottoman Empire, improved with this state and lost its effect along with the decline of the Ottoman Empire. It is seen that Mevleviyah was more intertwined with the state during the reigns of Selim III and Mahmut II. Especially the era of Mahmud II was the period in which Mevleviyah was respected most. These sultans' visiting the lodges of Mevleviyah dervishes and praying there in person led the attention of the public to this order. However, Mevleviyah order's being too much close to the state let it not to develop in the future, on the contrary, led it to lose its importance with the decline of the state. In this article the relation between the state during the reign of Mahmud II and Mevleviyah has been dealt with.

* Dr. Nimetullah AKAY

Giriş

Mevlânâ ve Mevlevîlerin devlet ile olan ilişkilerini, “Başlangıcından 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Mevlevîlik-Devlet İlişkisi“ başlığındaki Doktora tezim ile geniş bir şekilde ele aldım. Daha önce 19. Yüzyıl Mevlevîliği hakkında akademik çalışmalar yapıldığı için, bu dönem ile ilgili araştırmalarımı özet bir şekilde çalışmamda ele almıştım. Bu makale, Doktora tezimde özet olarak sunulan bilgilerin, Sultan II.Mahmud dönemini belgelere dayanılarak hazırlanan geniş bir halidir. Bu dönemle ilgili belgeleri, araştırmacılara sunmak açısından faydalı olacağını umuyorum.

1- II. Mahmud'un Mevlevîliğe İlgisi ve Halet Efendi

Osmanlı Devletinin 19. Yüzyıldaki en etkili Padişahı II. Mahmud'un(1223-1255/1808-1839), selefi III.Seim gibi Mevlevîliğe karşı büyük bir ilgisi vardı. III.Selim bir çok özelliği ile birlikte Mevlevîlik ile ilgili yaklaşımını da II. Mahmud'a miras olarak bırakmıştır. Bektaşîliğin Yeniçeri askerleriyle birlikte devlet nezdinde itibar kaybetmesi, Mevlevîliğin bu dönemde yıldızının daha fazla parlamasına neden olmuştur. Sultan'ın ilk devrinde meşhur Halet Efendi devletin tek sözü geçer adamı olduğu gibi Mevlevîliğin de tek temsilcisi gibi olması dönemin önemli gelişmelerindedir. Halet efendinin durumu Mevlevîlik-Devlet iç içeliğinin tipik bir örneğidir.

Kırımlı Kadı Hüseyin'in oğlu olan ve gençliğinde Reisü'l Küttab mühürdarının yamaklığında, Yenişehir naibinin kethüdâlığında ve bazı kitâbet işlerinde bulunan, bir aralık Paris'e Osmanlı sefiri olarak giden, Divân-ı Hümâyun beylikçisi, sonra Rikâb-ı Hümâyun reisi olup bir yıl kadar da Kütahya'da sürgün hayatı geçirerek¹ nihayet Tevkiy-i Divânî-i Hümâyun mevkiini kazanan Halet Efendi, Osmanlı Devleti'nin karma karışık olduğu bu devirde bilhassa Yeniçeri Ocağına dayanmış ve Padişah'ın üzerindeki nüfûzunu, zekasıyla idâme edebilmek için düşmanlarını bertaraf etmeye uğraşmıştır.² Kudretinden korktuğu Tepedenli Ali Paşa'yı 1238/1822 yılında idam ettirmesi belki biraz gecikecek olan Mora ayaklanmasını alevlendirmiştir. Gâyır-ı müslimler üzerinde baskı uygulayan Halet

¹ Asım Tarihi, II, İstanbul Ceride-i Havadis Matbaası (ty) s. 140; Ayrıca bkz: Hasan Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996, 69-79.

² Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, 1309, XI, 94-95, XII, 55-56.

Efendi'nin düşmanlarını yıldırım için adam öldürmekten çekinmediği ifade edilmektedir.¹

Sultan Mahmud'un Yeniçeri ocağını kapatmasına mani olmaya çalışan Halet Efendi, nihayet gözden düşmüş ve Konya'ya sürgün edilmiş² ardından da boynu vurulmuştur. Gövdesi Mevlânâ türbesinin ön tarafındaki avluya gömülürken başı da Kulekapısı Mevlevîhânesinde, kendisine hazırlattığı mezara defnedilmiştir.³ Halet Efendi'nin kötü akibeti, Mevlevîleri tutmasına rağmen bu tarikat aleyhine bir icraate sebep olmamıştır.⁴

Siyasî hayatını Yeniçeri ocağına yaslanarak sürdürdüğü söylenen ve kendisine türlü entrikalar isnad edilen Sadrazam Halet Efendi, "Vak'a-i Hayriye"de Yeniçerilerle işbirliği içinde bulunduğu gerekçesiyle azl ve nefiy edildiğinde, nefyinin Konya'ya tahvilini istemiş ve böylece can emniyetinin Konya Mevlânâ dergâhında daha güvenli olacağını düşünmüştü. Mevlevîliğe duyduğu muhabbeti ile meşhur olan bu zat hakkında sadrazamlığında, makam kapısının iki tarafında Mevlevî dervişlerine nöbet tutturduğu için, Mevlevî meşâyihî tarafından hakkında "Dervişleri evliyâ kapısından, ağniya kapısına alıştırdı" şeklinde ağır tenkit ve tarizlerin yapıldığı bilinmektedir. Şeyh Galib'e intisab etmiş bir Mevlevî olan Halet Efendi, Sultan Selim'in Mevlevîliğe meylini ve Şeyh Galib'e hayranlığını bildiği için, zeki ve muhteris bir devlet adamı olarak Mevlevîlere yakın durulması gerektiğini düşünmüş olabilir. Bununla beraber elinde güç bulunduğu sürece Mevlevîleri koruyup kollamış, Mevlevîler de ihtirasına rağmen onu sevip saymışlardır.⁵

Halet Efendi'nin Mevlevîliğe olan katkı ve hizmetleri Mevlevî kaynaklarında zikredilmektedir. Meselâ, Halet Efendi, Sultan II. Mahmud zamanında 1230/1815-16 tarihlerinde Yenikapı mevlevîhânesinin tamirinde büyük bir rol oynamış, devlet tarafından 33.475 kuruş sarfedilerek yapılan bu tamire başlanırken eski binadan çıkarılan ve bir ipe bağlanan taşı, ipin bir ucunda tutarak şehreminiyle beraber yerine koymuş, şeyh tarafından dua edilip fatiha verilmiş, gülbank çekilmiş, bu suretle temel atma merasimi yapılmıştır. Halet Efendi Galata mevlevîhânesinin tamirine delalet etmiş,

¹ Cevdet Paşa, XI, 43-45; Bkz:Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi, IV, Konstantiniye Matbaa-i Ebu Ziya 1327-1330, 1727-1741; Semih Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II, İstanbul 1978, s. 291-292.

² Tayyazade Ahmed Ata, Tarih-i Ata, İstanbul 1293, III, 104.

³ Cevdet Paşa, XII, 57-58.

⁴ Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, IV, Konstantiniye Matbaa-i Ebu Ziya,1327-1330, s. 1793-1794; Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul 1083, s. 271; Mehmed Önder, Mevlana Şehri Konya, 41.

⁵ Beşir Ayvazoğlu, 'Şeyh Galib'in Hayatı' Şeyh Galib Kitabı, İstanbul 1995.

1235/1820 yılında Ankaravî İsmail Rüşhî'nin ahşap kabrini kargir ve cephesini som mermer olarak yeniden yaptırmış, tekkenin caddeye nazır kısmında bir sebil, bir çeşme, üstüne de bir kütüphane yaptırdığı gibi yine caddeye nazır kısmındaki kahvehâneyi satın alıp yıktırarak oraya kendisi için bir lahit hazırlatmıştı. Konya dergâhının Yeşil Kubbe tamirinde de Halet Efendi'nin büyük himmet ve gayreti görülmüştür Tabii bütün bu icraat arasında Mevlevîlere ve Mevlevîhânelere nezirler, niyazlar da vermekteydi. Aynı zamanda Efendi'nin nüfuzu Mevlevîliği ilgi çekici bir tarikat haline getirmişti. Bu bakımdan Mevlevîlerin Halet Efendi'yi sevmeleri normal karşılanmaktadır.¹ Ancak Mevlânâ'ya ve Mevlevîliğe bu derece bağlı olan bir zatın, kan dökmekten çekinmemesine, düşmanlarını hiç affetmemesine, "dünyayı ateşe verecek kadar egoist bir karakter"e sahip olmasına bir mana vermek zor görünmektedir.

2- İzzet Molla

Aslen Konyalı bir aileden olan İzzet Molla 1200/1785'de İstanbul'da dünyaya geldi. Hançerli Bey adındaki bir zatın İzzet Molla'yı Halet Efendi'ye takdim etmesi üzerine, Halet ona bir ev vererek maişetini temin etmiş, bu sayede de Molla Sultan II. Mahmud'un huzuruna girmiştir. 1236/1820'de Galata kadılığına getirilen İzzet Molla, Halet Efendi'nin nüfuzunu kaybetmesinden sonra sürgünlere maruz kalmıştır. Nitekim Mevlevîliğe intisabı bulunan ve devrin tanınmış şâiri olarak bilinen Keçecizâde İzzet Molla² herkes idam edilen Halet Efendi aleyhinde konuşurken o lehinde bir beyit yazmış ve bu yüzden Keşan'a sürülmüştür.³ Daha sonra İstanbul'a tekrar dönen İzzet Molla 1245/1830 tarihinde Sivas'a sürgün edilmiş ve bir müddet sonra orada vefat etmiştir. Kemiklerinin kalıntısı 1335/1917 tarihinde İstanbul'a getirilerek Mustafa Bey Mescidi avlusunda defnedilmiştir. İzzet Molla'nın Abdülbaki Dede Efendiye intisabı vardı.⁴ Molla'nın Mevlânâ Celâleddin hakkındaki aşağıdaki beyitleri Mevlevîliği hakkında bize fikir vermektedir:

*Kimde var ise aşktan maye
Eylesun intisab Molla'ya
Kime ayine tutsa Mevlana
Tut-i aşk eder ani guya.*

¹ A.Gölpınarlı, 253.

² Keçecizade İzzet Molla için bkz: Fevziye Abdullah Tansel, "Keçecizade İzzet Molla", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1963, 131-151.

³ Cevdet Paşa, XII, 59-60.

⁴ Tayyazade Ahmed Ata, Tarih-i Ata, İstanbul 1293, III, 117.

Halet Efendi'nin Galata Mevlevîhânesindeki mezar taşına İzzet Molla'nın aşağıdaki beyiti hakkedilmiştir:

Gitti o kan-ı himmet, tarih yazdı İzzet

*Halet Said Efendi pirana hem-dem olsun.*¹

İzzet Molla, Sultan II. Mahmud'un tahta çıkışını şöyle tarihlendirmiştir:

*"Mahmud Han'a Mevla mülki ede mübarek."*²

Sultan III.Selim'in şehadeti ile ilgili İzzet Molla'nın tarihi ise şöyledir:

Sahib-i serir sabık azm eyledi şehida

Olmuş idi mukaddem hal'ine hilmi bais.

Tarih-i irtihalini aşk ile yazdı İzzet

*Oldi revan canane Sultan Selim-i Salis-sene 1223.*³

3- II. Mahmud Döneminde İsmail Dede Efendi

III.Selim'in tahttan indirilmesi üzerine Dede Efendi Saraydan Yenikapı Mevlevîhânesine sığınmış ve orda Şeyh Abdülbaki Nasır Dede'den ney üflemeği öğrenmiştir. Diğer Mevlevîhânelerde mukabele günleri haftada bir gün olmasına rağmen Yenikapı Mevlevîhânesinde mukabele günleri Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gündü. Dede Efendi bu mukabele günlerinde hem ayin-han hem de na't-han'lık yapmaktaydı. Bunun üzerine dergâh dolup taşardı. Dede Efendi dergâhtaki bu faaliyetleri yanında II. Mahmud'un sarayında, Enderun'da büyük musiki faaliyeti göstermekteydi. İsmail Dede Efendi, son ayini olan "Ferâhfeza"yı II. Mahmud'un arzusu üzerine bestelemiş ve İstisanî olarak ilk mukabelesi Yenikapı'da değil, hasta olan Padişah'ın sarayına yakın Beşiktaş Mevlevîhânesinde (1255/3.4.1839) yapılmıştır.⁴

Ramazan aylarında Teravih namazında Acem-Aşiran makamından bir ilahî müezzinbaşı tarafından okunup, aynı makamdan İmam-ı Şehriyari'nin Padişah huzurunda Kur'an okuması Saray geleneği idi. Dede Efendi bu vesile ile Padişah huzurunda bestelediği fasıla, II. Mahmud'un şerefine "Sultani-yegah" adını verdi. Bu fasılda bestelediği dört parça da Padişah'a methiyedir. Bu vesile ile II. Mahmud uzun zamandır kullanılmayan pek sevdiği Ferah-Feza makamının da yeni eserlerle canlandırılması için İsmail Dede'yi teşvik etti. Bunun üzerine Dede, bu

¹ Fevziye Abdullah, "Keçecizade İzzet Molla", Fuad Köprülü Armağanı (Kitabı), İstanbul 1953, s. 134.

² Asım Tarihi, II, 208.

³ Tayyazade Ahmed Ata, III, 67.

⁴ Y.Öztuna, 11-12.

makamdan bir çok eser besteledi. Ferâh-Feza'dan Dede'nin bestelediği eserlerin Topkapı Sarayı arkasında bulunan ve III.Selim'in annesi Mihr-i Şah Valide Sultan tarafından yaptırılan Serdap kasrında icrasını Padişah emretti. Burada yapılan fasılda sanatkarlar, Padişah huzurunda al çuhalar üzerindeki atlas minderlere oturarak sanatlarını icra ederlerdi. Padişah bu musiki ziyafetlerinden sonra Dede Efendi'ye bol ihsanlarda bulmuş ve iltifat etmiştir. II. Mahmud'un emriyle bestelenen Ferâh-Feza faslı, Dede'nin en parlak eserleri arasındadır. II. Mahmud, İsmail Dede Efendi'ye büyük devlet adamlarına mahsus "Tasvir-i Hümâyun" nişanını takmıştır.¹

II. Mahmud, III.Selim devrinin en büyük mirası Hamamîzâde İsmail Dede'yi dinlemek için sık sık Beşiktaş Mevlevîhânesini ziyaret eder. Dede'nin bir teravîh namazıyla hemen oracıkta besteleyip okuduğu ilahi, Sultan Mahmud'u oldukça etkilemiştir. İsmail Dede'yi dinlemek için hemen her Çarşamba Beşiktaş Mevlevîhânesine gelen Sultan II. Mahmud yine bir gün büyük sanatkardan bir "Ferâh-Feza" Ayin-i Şerif'i ister. Bu arzu ortaya Mevlevî ayinlerinin en muhteşemlerinden birini daha çıkarır. Nihayet dergâhın ayinhanları ile beraber Hünkâr müezzinlerinin birlikte meşk ettikleri bu sanat abidesinin Beşiktaş Mevlevîhânesinde okunacağı gün gelir. Misafir şeyhler, dedeler, dervişler, muhipler ve ecnebi misafirlerle mahşer gününü hatırlatan kalabalığın toplanıp mukabele saatini beklediği an hiç beklenmedik bir haber gelir: "Padişah hastadır, vakti gelince mukabeleye başlanıp kendisine intizar olunmamasını irade etmiştir". Fakat bu haberin sıkıntılı havası çok sürmez ve ölümün kapısına dayandığı Hükümdar, hasta yatağından kalkıp mukabelede bulunmak ve Ferâh-Feza ayinini dinlemek üzere Mevlevîhânenin kapısından içeri girer.²

Padişahların bir Mevlevîhâne'yi ziyaret haberi gelince, dergâh mensuplarının bütün mevcutları ile saf bağlayıp karşılamaları usuldür. Yalnız Şeyh Efendi cümle kapısına kadar gelir ve teşrifatı içerden takib eder. Padişahı da binanın içinde karşılar. II. Mahmud devrinde henüz genç olan Şeyh Osman Efendi ise yeni posta oturduğu günlerden bir gün, bu hakanî ziyaretten çok mütehassis olmuş olmalı ki, gençliğinin tesiriyle olacak, mânevî otoritesinin icabını unutarak cümle kapısından dışarı çıkar ve Padişah'ın arabasına doğru ilerler. Fakat Padişah, hükümdârlık gururundan üstün tuttuğu mânevî haysiyetin bu suretle ihlalinden hiç de memnun olmaz ve yanındakilere: "Eskiden böyle bir usul yoktu. Şeyhler bizi cümle kapısının içinde karşılardı. Acaba biz mi çok büyüdük, onlar

¹ S.Ayverdi, II, 262-263; Yılmaz Öztuna, Dede Efendi Ankara 1996, s. 14-15.

² Samiha Ayverdi, Boğaziçinde Tarih, İstanbul 1982, s. 185-186.

mı çok küçüldü?" demek suretiyle mânevî makamı beşeri mevkie üstün tuttuğunu bir kere daha tarihe karşı ikrar etmiştir.¹

Bir gün dergâhta Dede Efendi'den Neva Ayini dinleyen Sultan II. Mahmud, eseri için Dede'yi tebrik etti. Fakat görevinin Saray'da olduğunu ve Saray'da Mevlevî sikkesi(külâhı) ile vazife yapılamayacağını, günlerini Mevlevîhânedede geçirmemesini istedi. İsmail Dede ısrar ederek ancak arada bir Yenikapı Mevlevîhânesine gitmek iznini alabildi. Fakat Padişah sikkelerini Sarayda giymesine izin vermeyip, Dede'ye sarıklı kavuk ve Enderun subaylarına mahsus üniforma giydirdi.²

Hamamîzade İsmail Dede Efendi, III.Selim ve II. Mahmud devirlerinde "Fasl-ı Hümâyun Hanendesi" ve "Musâhib-i Şehriyâri" olmuş, bu durumunu I.Abdülmecid zamanında da korumuştur. Nihayet İsmail Dede hac görevini ifa etmek için gittiği Mekke'de hastalanmış ve burada vefat etmiştir.(1262/1846). Mezarı Mekke'dedir.³

4- Yenikapı Mevlevîhânesinin Tamiri

Yenikapı Mevlevîhânesinin gerek semahane ve gerek türbe müştemilatı zamanla harab olduğundan II. Mahmud tarafından 33.474 kuruş sarf edilerek 1230/1815 yılında tamir edilmiştir. Padişah'ın iradesiyle eski semâhâne yıkılarak yeniden yapılır. Semâhânenin kapısı üzerinde Keçecizâde İzzet Molla tarafından düşürülen şu tarih vardır:

*Olmuşdi bundan akdem virane bu asitâne
Tecdid oldi mülhem kalb-i şeh cihâne
Dergâh-ı arif-i rum olsun mu lane-i bum
Etmüşdi çerh-ı meş'um mürgane Aşiyane
Mevlâye hürrmet etdi tevsie himmet etdi
Hakka keramet etti ol hüsvrev-i yegâne
Mahmud Haan-ı agâh, yani Halifetullah
Devrinde bunca dergâh feth oldu aşıkâne
Tevsi-i milk-i devlet etmektir anda hikmet
Zira hüma-yı himmet ahdinde oldu lane
Aldı sema izzetler meydanını erenler
Pervanedir görenler döndü gece yane yane
Hurşid kaldı beytab battı yaninde mehtab
Kandil-i bab ve mihrab fer verdi firkedane
Şems indi Mevlevidir tannure pertevidir
Bir sırr-ı manevidir kim çıkmış asmane*

¹ S. Ayverdi, 186.

² Y. Öztuna, 12.

³ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, IV, 137.

*Behre dönüb bu meydan merci-i ordi mağz-ı Kur'an
Daldı nihnin irfan diyar-ı amin-i kudsiyane
Döndükçe çarh-ı gerdan dönsün onunla devran
Mazhar olub o Hakan-ı eltaf müştane
Envar-ı şems tarihim etdi lebris
Devr-i semaye döndü bab-ı semâhâne--Sene 1232¹*

Yenikapı Mevlevîhânesinin Semâhâne-Türbe binası ile çevresindeki müstemilatın tamirinde Hükümdâr'ın emri üzerine Şehremîni Hayrullah Efendi 30 Haziran 1816(4 Şaban 1231)'da gerekli keşif yaptırdı. 12 Temmuz'da tekkedeki eşya geçici olarak başka yere taşındı. 18 Temmuz'da tekkede temel atma töreni icra edildi. Yaklaşık bir sene süren inşaat ve tezyinat işleri 1817 yılında (5 Rebiülevvel 1232) sona ermiş ve muhteşem bir törenle açılış (9 Cemaziyelevvel 1232) yapıldı.² Bu sırada Mevlevîhânenin şeyhi Abdülbaki Nasır Dede'dir. Bu tamir sırasında Mevlevîhânenin kemeri üzerinde, Mevlevîhânenin Sultan II. Mahmud tarafından 1232/1817 tarihinde yeniden inşa ettirildiğini belgeleyen talik hatlı manzum bir kitâbe yer alır. Keçecizâde İzzet Molla'ya ait olan bu kitâbe şöyledir:

*Kıldı tekyeyi manend-i cenan Han Mahmud
Kevseri eyledi babında revan Han Mahmud
Eyleyüb hankâh-ı bab-ı cedidi tecdid
Etdi irfanını dünyaya beyan Han Mahmud
İdüb izhar-ı kerâmet ne gönüller yabdı
Nice esrâr-ı nihânı kıldı ayan Han Mahmud
Baylar şimdi bu dergâha gedadır ya hu
Fukaraya olalı kehf-i aman Han Mahmud
Dem çeker namına gülbang keşan-ı eflak
Hücerat içre dedikçe dedegân Han Mahmud
Buldu hüsn-i değeri devlet-i Osmaniye
Verdi an saltanata an be an Han Mahmud
Himmetin aldı yine Hazret-i Mevlânâ'nın
Ola eltâf-ı Hüdü'ya nekran Han Mahmud
Feyz alub şems-i hakikatden o bedr-i taban
Ruz-u şeb bin sene edsün leman Han Mahmud
Şeref-i nâm-ı hümayunla şöhret buldu
Hamame olsa n'ola vird-i zeban Han Mahmud*

¹ Tayyazade Ahmed Ata, III, İstanbul 1293, s. 183; Mehmed Ziya, Yenikapı Mevlevihanesi, Haz: Yavuz Senemoğlu, İstanbul, (ty), s. 88.

² Ayvansarayi, II, 85; Baha Tanman, "Yenikapı Mevlevîhânesi", IX.Vakıf Haftası Kitabı, 95.

Mevlevîhâneye İzzet dedi pirim tarih

Yabdı bu dergâhi sultan-ı cihan Han Mahmud--1232(1816-1817)¹

Bu tamirden yirmi yıl sonra 1253/1837 yılında yine Sultan Mahmud'un emriyle dergâh yeniden onarıldı. İzzet Molla gibi Mevlevî olan Ziver Paşa'nın şu tarihi kitâbe olarak kondu:

Ziver güher-veş çıkdı bir tarih genc-i hameden

Kuldı iki bina bu hangâhi şehriyar

1253/1837'deki tamirden sonra açılışına Sultan Mahmud geldi ve dergâhtaki ilk mukabeleyi dinledi. Kendisini kapıda şeyh Osman Selahaddin Dede, Serneyzen Ali Dede bu yıllarda artık ayin ve naat okumayıp kudümzenbaşılık yapan Dede Efendi, diğer dedeler ve muhibler saf halinde dizilerek karşıladılar. Hakan'ın arzusu üzerine o gün Kutb-ı Nayi Şeyh Osman Dede'nin Rast Ayini okunup semâ yapıldı. Sultan istisnasız bütün dedelere derecelerine göre "Niyâz-ı Şahâne"de bulundu.²

Yenikapı Mevlevîhânesinin kitâbesinin ortasında Sultan II. Mahmud'un tuğrası yer alır. Kitâbede adı geçen Sultan tarafından 1253/1837-38 tarihinde ikinci kere inşa ettirildiğini belirtir. A.Sadık Ziver Paşa(öl:1238/1822)'ya ait manzum metnin ilk beyiti şöyledir:

Kutb-i cihan ban-ı zaman Sultan Mahmud'un felek

Devranını dehre n'ola kılsa medar-ı iftihar³

5- Said Hemdem Çelebi

III.Selim zamanında Nizâm-ı Cedid'e karşı çıkan Hacı Mehmed Çelebi, son zamanlarında, henüz dokuz yaşında bulunan oğlu Mehmed Said Hemdem Çelebi'ye hilâfet verip yerine geçirmiş, bu tayinin resmîyet kesbetmesi için de Halet Efendi'ye verilmek üzere Beşiktaş şeyhi Yusuf Efendi'ye Kazancı Derviş Ahmed ile bir mektup yollamıştır. Yusuf Dede'ye gönderdiği mektupta da o ana kadar her hususta kendisine karşı teveccühü bulunan Halet Efendi'nin bu işi de başarması için Yusuf Dede'nin, Kazancı Derviş Ahmed ile beraber Halet Efendi'yi ziyaret etmelerini, İstanbul Mevlevîhâneleri şeyhlerinin de ittifakla bu tayin keyfiyetine razı olmalarının temin edilmesini rica etmiştir. Mehmed Çelebi, bu mektup tarihinden pek az bir zaman sonra ölmüş(1230/1815), oğlu Said Hemdem Çelebi, dokuz Çelebiyle İstanbul'a gitmiştir. Said Çelebi Beşiktaş Mevlevîhânesinde kalmış, diğer çelebilerin bir kısmı, Halet Efendi'nin konağında, bazıları da Galata Mevlevîhânesinde misafir olmuştur.

¹ Tayyazade Ahmed Ata, III, 184.

² Y.Öztuna, 17-18.

³ B.Tanman, a.g.m., 99.

Sultan II. Mahmud, Sadrazamın takriri ve Şeyhülislâm'ın tezkiresi üzerine, yalnız İstanbul'a gelenlere değil, baba soyundan Mevlânâ'ya mensup bütün çelebilere dağıtılmak üzere, Konya mukataasından yıldan yıla bin beş yüz kuruş verilmesini ve her birine ayrı ayrı berat tanzim edilmesini, İstanbul'daki Mevlevî şeyhlerinden haraç alınmamasını, Said Çelebi'ye bin kuruş, İstanbul'a gelen diğer çelebilere üç yüz kuruş atıye verdiğini ve bu paranın defterdardan alınıp üleştirilmesi için Beşiktaş şeyhi Yusuf Efendi'ye gönderilmesini, Said Çelebi'nin de Bâb-ı Ali'ye çağrılıp samur kürk giydirilip bir an önce Konya'ya gitmesinin teminini, bir Hatt-ı Hümâyunla emretmiştir. Vezir de Padişah'a yazdığı arızada baba tarafından Mevlânâ soyuna mensup olanlara, mukataa malından yıldan yıla bin üç yüz elli kuruş tayin edildiğini, bu paranın bütün çelebilere verilmesi, yahut gelen dokuz kişiye taksimi hususunda reyini sormuştur.¹

Said Hemdem Çelebi'ye 1230/1815 tarihinde Çelebilik tevcih edilmiş, arkasından Sadriazam'ın huzuruna çıkmış, kendisine samur kürk, Ferruh adlı bir çelebiyle Tarikatçı Hasan Dede'ye birer sincap kürk giydirilmiştir. Dergâhın işleriyle tarikat umuruna bakmak üzere Ferruh Çelebi, müdür tayin olunmuştur. Diğer çelebilere de sincap kürkleri gönderilmiş, ayrıca Hemdem Çelebi'ye bin kuruş, diğer çelebilere üç yüz kuruş verilmiş, her yıl sarık parası olarak Mevlânâ soyuna mensub olanlara taksim edilmek üzere de Konya miri malından bin kuruş tayin edilmiştir. 1230/1815 tarihli bir "hüküm"e göre Konya'da Asitân-ı Mevlânâ şeyhliği Mehmed Çelebi vefat etmekle oğlu Mehmed Said Çelebi'ye tevcih olunmuş ve sabi olması dolayısıyla "Tarikatçı Nazır" tayin edilmiş ve Çelebiliğe ait mühür kendisine teslim edilmiş ise de, buna diğer çelebiler itiraz ettiklerinden, mühür bir kese derununa konup bir kaç çelebi tarafından mühürlenerek o suretle kullanılmasına izin verilmiştir.² Hemdem Çelebi İstanbul'da bir ay kadar kalmış, sonra Üsküdar'a geçip, Üsküdar zaviyesinde misafir olmuş oradan da Ayvalıkçeşmesi'ne kadar atla gitmiş, bütün Mevlevî şeyhleriyle dervişleri kendisini oraya kadar geçirmişler, orada el öpmüşler, dua edilip gülbank çekilmiş, Çelebi, yolculamaya gelenlerin geri dönmelerine müsaade etmiş, taht-ı revana binerek Konya'ya yollanmıştır.

"Nice aktab nice arif-i billah gelir

Dergeh-i Pire veli ben gibi Hem dem gelmez"

beytini söyleyen Hemdem Çelebi 1282/1865-1866'de Rusya harbine katılmak üzere İstanbul'a dokuz derviş göndermiş, Bursa şeyhi Salih Dede'yi de kendisine vekil tayin ederek harekete hazırlanmıştır. Karahisar ve Bursa'dan gelenlerle yirmi bir kişi olan Mevlevîler, Halil Hamid

¹ BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Hatt-ı Hümâyun, no: 31768.

² BOA, Cevdet Evkaf, no: 12818.

Paşa'nın(öl:1199/1785) oğlu Nurullah Paşa'nın(öl:1257/1841) maiyetine memur olmuşlar ve Nurullah Paşa'nın kardeşi Arif Bey'in konağında misafir edilmişlerdir.¹

Said Hemdem Çelebi yaşadığı süre içinde zaman zaman şehirdeki sosyal olaylara karışır. Bunlardan bir tanesi Ayan Süleyman Bey ile Sille köyünden Hıristiyan Anasti arasındaki mücadeledir. Anasti çıkarları için, nüfuz sahibi olan Süleyman Bey'i gözden düşürüp Konya'dan sürmek için Payitaht'a çeşitli şikayet mektupları gönderir. Buna karşılık Süleyman Bey'in suçsuzluğunu belirtmek için Mehmed Said Çelebi devreye girer ve 4 Mayıs 1842(23 Rebiülevvel 1258) tarihli iki mektubu İstanbul'a gönderir. Ancak bütün çabalara rağmen Süleyman Bey İstanbul'a çağrılır ve Konya'ya dönmesine izin verilmez, Şam'a kaymakam olarak gönderilir. Aradan on yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Süleyman Bey Konya'ya geri dönmek için teşebbüslerde bulunur. Fakat bu sefer Said Çelebi, Süleyman Bey'in aleyhindedir ve onun Konya'ya dönmemesi için büyük çaba gösterir. Hatta "ya o, ya ben" der. Çelebi, İstanbul'a gönderdiği mektuplarda hep Süleyman Bey'in zulmünden ve kötülüklerinden bahseder ve ondan canı, ırzı ve malı konusunda emin olmadığını belirtir.

Said Çelebi'nin aynı adama karşı iki farklı muâmele göstermesi ancak zamanın karışık ortamı ile izah edilebilir. Çünkü bu tarihlerde(XIX. yüzyılın ortaları) Ayanların halk üzerindeki baskısı fazladır. Ayrıca çıkar grupları da büyük faaliyet içinde bulunmaktadır. Kısacası bir insanın değişik zamanlarda farklı tepkiler içinde olması günün şartlarına göre pek garip karşılanmayabilmektedir. Said Çelebi ayrıca 1244/1828 yılında Sadarete bir mektup göndererek, Konya mütesellisi Cemaleddin Efendi'nin yaptığı zulümlerinden bahisle adı geçen şahsın azledilmesini istemektedir. II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayunuyla Şeyh'in istediği yerine getirilmiştir.²

6- Padişahın Mevlevîhânedede Karşılanması

Padişahların bazen Mevlevîhânelere gittiği bilinmektedir. Tekkelerde Padişahın karşılanması belirli kurallara bağlıydı. Padişahın gelmekte olduğu evvelce bir yaverle tekkeye haber verilir, tekkenin şeyhi ve meydancı resmi hırkalarını giyerek padişahı kapıda karşılarlardı. Şeyhin elinde buhurdan bulunurdu. Padişah, selamlık dairesindeki şeyh odasına girince şeyh buhurdanı meydancıya verir ve padişahla görüşürdü. Bu sırada padişahın elini tutar, biraz eğilerek ağzına götürür, padişah da aynı zamanda

¹ A.Gölpınarlı, 174-175; M.Önder, 338.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz: Muhiddin Taş, "Konya Çelebilerinin Şehir Hayatındaki Sosyal Rolü Üzerine Bir Deneme", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996, 297-302.

eğilerek bir anda birbirlerinin elini öperlerdi. Şeyh ve padişah, aynı zamanda otururlar, ondan sonra meydancı, kapı yanında ayakta ve niyaz vaziyetinde beklerdi.

Mevlevî şeyhlerinin padişahı yerden selamlamaları, saray teşrifatınca ve padişahın emriyle oturmaları gibi adetler yoktu. Padişah meydancının delaletiyle şeyh odasına gelirdi. Padişah Mevlevîhânedan ayrılırken de yine şeyh ve meydancı buhurdanla padişahı dış kapıya kadar uğurlarlardı.¹

7- Mevlevîhânedeki Padişaha Özel Karşılama

Bir seferinde, Yenikapı Mevlevîhânesine ziyaret için gelen II. Mahmud'a, dervişler tarafından özel bir karşılama merasimi yapılır. Tekkelerin tavrına yakışmayan bu nevi hareketlerden sıkılan Şeyh Abdülbaki Dede(öl:1235/1820), bir fırsatını bularak durumu Padişah'a arz etmek ister. Yine böyle bir ziyaret dönüşü, mukabele-i şerifenin bitimini müteâkip, memnuniyetini belirtmek üzere Şeyh'in yanına gelen Padişah, garkolduğu manevî zevkten dolayı Şeyh'e teşekkür eder. Şeyh de bu fırsatın geldiğine inanarak Padişah'a: "Ne olur efendim, bir daha böyle bu dergâha gelmeyin" dediğinde, ummadığı sözler karşısında irkilen ve şaşkına dönen Padişah, birden kendini toparlayarak: "Şeyhim, beni bab-ı Mevlânâ'dan mı kovuyorsun?" deyince Şeyh Abdülbaki Dede: "Hayır Devletlüm! Bu kapıdan kimse kovulmaz. Lakin siz gelince dervişlere para dağıtıyor, hediyeler veriyorsunuz. Bu durum nları dervişlik yerine, dünya-perest yapıyor. Sizden istirhamım bir daha bu dergaha Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her zaman buyurun gelin." diye cevap verir.²

Padişah Şeyh'in maksadını anlayıp yeri öperek "eyvallah" demiş ve Şeyh'i haklı bulmuştur. Fakat Şeyh ne de olsa Padişah'a karşı bir hata işlediğinin farkına vararak öteki Mevlevî şeyhleriyle de görüşmek suretiyle İstanbul'daki beş tane Mevlevîhânenin her birisinde sıra ile Padişah için mukabele günü tertiplenmesini emretmiş ve program Sultan Mahmud'a gönderilmiş ve ilaveten de "ne zaman Mevlânâ aşkı zuhur ederse buyurasız" şeklinde gönlü alınmıştır.³

8- Mevlevîlik ve Yeniçeri Ocağının Lağvı

III. Selim'in Mevlevî olması, Mehmed Çelebi'nin Nizâm-ı Cedid aleyhine bir isyan hareketine girmesine, hatta bu isyanın elebaşlarından olmasına karşı bile fena bir muâmele yapılmasına meydan vermemiştir.

¹ A.Gölpınarlı, 422-423.

² Abdülbaki Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul 1969, 163-164.

³ A.Gölpınarlı, 422-423.

Esasen 1242/1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması, Bektaşiliğin de ilgasını icab ettirmiştir. Zaten yeniçerilerin son isyanıyla hükümetin onlara karşı takip ettiği ilk ve son tenkil hareketinde Bektaşiler, yeniçerilere yardım etmekle akibetlerini hazırlamışlardır. Bu suretle Osmanoğulları ülkesinde Mevlevîler kadar, hatta halk üzerinde onlardan da nüfuzlu bir tarikat olan Bektaşilik kalkınca ve bilhassa fes kabul edilince hükümet, dindarlığını ispat için keşfedilen sahabe ve şehit türbelerini tamire, çeşmeler, camiler, tekkeler yaptırmaya, eskilerini tamir ettirmeye ve bu arada, bilhassa Mevlevîliğe ehemmiyet vermeye başlamıştır.¹

II. Mahmud, Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmaya karar verdiği zaman, belki toplumun tarikatlara olan duygu ve bağlılığını birden sarsmamak için, belki de içten gelen bir samimiyetle koyu bir Mevlevî olmuştur. Bununla beraber ulemanın fetvalarına da dayanarak Bektaşiliği de tamamen ortadan kaldırmaya çalışmış ve tekkelerini de bütün teşkilatıyla beraber Nakşibendilere vermiştir.² Çünkü II. Mahmud'un Nakşi tarikatına da yakınlığı vardı.

Yeniçeriliğin ilgasının ardından bu ocakta miralay rütbesiyle temsil edilen Bektaşi şeyhliğine son verilmekle birlikte ruhsal kurumunun orduda temsiline son verilmemiştir. Aynı temsil bu defa "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" bünyesinde ve mareşal rütbesiyle bir Mevlevî şeyhi tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu değişme sırasında Sultan'a kılıç kuşatma yetkisi de, müftülerden şeyhlere geçmiştir. Sultan, kılıcını artık, orduda müşir rütbesiyle yer alan Mevlevî şeyhinin elinden kuşanacaktır.³

II. Mahmud, tarikat erbabı ve tekkelerin, kendisine ve saltanata olan itimatlarını sarsmamak için tekke tamirleri, sebiller, camiler ve çeşmelerin inşa ve imarına ayrı bir önem vermiştir. Evvelce adet olmadığı halde, baba soyundan Mevlânâ'ya mensup olanlara dağıtılmak üzere, Konya mukataasından yılda 1500 kuruş verilmesini, ayrıca İstanbul ve diğer bölgelerdeki Mevlevî meşâyihine maaşlar tahsisini emretmiştir. O zamana kadar Saltanat erbabının, malî yardımlarına karşı oldukça müstağni davranan Mevlevî meşâyihinin kendilerine tahsis edilen bu maaşları kabul etmeleri kayda değerdir.⁴

Yeniçeriliğin ilgasından sonra durumun görüşülmesi için yapılan toplantıya bir çok tarikat şeyhi ile birlikte Mevlevî tarikatından; Galata

¹ A.Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, 175.

² Hülya Küçük, "Osmanlılarda Tarikatların Fonksiyonları" Türkiye Günlüğü, sayı 45, Mart-Nisan 1997, s. 196.

³ Yaşar Nuri Öztürk, Tarihi Boyunca Bektaşilik, İstanbul 1995, 193.

⁴ İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul 1989, s. 153.

Mevlevîhânesi Şeyhi Kudretullah Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Ali Efendi, Beşiktaş Şeyhi Abdülkadir Efendi de katılmıştır. Sultan II. Mahmud'un kafes arkasından nezaret ettiği bu istişare toplantısı, Şeyhülislam Tahir Efendi'nin şu manidar ve de İlmiyyenin Sufiyyeye bakış açısını gösteren sözleriyle açıldı: "Hacı Bektaş Veli ve sair piran-ı izam ve e'izze-i kiram(k.s.) hepsi ehlullah olup onlara kat'an bir diyeceğimiz yoktur. Şeriatta mekruh olan, tarîkatta haram menzilesinde olduğu halde, bazı cahiller 'Bektaşilik' namı ile, heva-yı nefesine tebe'an, feraizi eda değil, belki tahlil-i muharramat ve istihfaf-ı ibadat ile kafir oldukları şayi' ve mütevatir olmakla, meşâyih-i turûk-ı aliyye'den olan sizler ne dersiniz?"¹

Tarîkat erbabı ile ilgili mes'elelerin, bizzat meşâyih tarafından çözümlenmesini isteyen bu konuşma, devlet ve İlmiyyenin Sûfiyyeye karşı tutumunu gösterdiği kadar, meşâyihin, devlet ve ulemaya nisbetle bir nevi istiklal denebilecek mânevî muhtariyetini de tebarüz ettirmektedir. Büyük tarîkat şeyhlerinin bu soruya cevabı ise, Yeniçerilerin içerisinde bulunan ve onları destekleyen Bektaşîyye mensuplarının durumlarını, herşeyleri ile ifade edebilecek kadar özlü ve nettir: "O taife ile ülfetimiz olmadığından, durumlarını ve tutumlarını bilmeyiz." Arkasından da bazıları: "Üsküdar'da bu gibi dini inkâr edenlerin olduğu sınırı aşacak derecede duyulmaktadır" diye Bektaşîlerin sergiledikleri kötü davranışları söylediler.² Neticede toplantıda alınan karar gereği Bektaşî ileri gelenleri çerçitli yerlere sürgün edildiler. Bektaşî kıyâfetinde olanlar bu kılıktan sıyrılarak Sünnî kıyâfetine girdiler. Keçecizade İzzet Molla bu durumu,

Ağalar eyledi cehiyme sefer

Çaldı Bektaşîler de göç borusun

şeklindeki beytiyle ifade ediyor, memnuniyetini dile getiriyordu.³

Tarîkat şeyhlerinin yukarıdaki ifadelerinden, onların, Hacı Bektaş Veli'nin şahsiyet ve pirliginde ittifak etmekle beraber, menfi sızmalar neticesinde mevcut müntesiplerinde hasıl olan gâyr-i ahlâkî ve gâyr-i İslâmî davranışları, tasavvuf ve Hacı Bektaş Veli'nin yolu ile bağdaştırmadıkları anlaşılmaktadır.⁴

9- Hayalî Said Efendi

Müsâhip ve Hayalî diye meşhur Said Efendi(1189-1273/1776-1856), zevki ve hissi yerinde bir Mevlevî idi. III.Selim zamanında Saray'a intisab

¹ Cevdet Paşa, XII, 181-182; İ.Gündüz, 140-141.

² Cevdet Paşa, XII, 182; Bkz: Asım Tarihi, II, 251-254.

³ Cevdet Paşa, XII, 183.

⁴ İ.Gündüz, 141; Yeniçeri Ocağının lağvı hk. bkz: Sahaflar Şeyhizade Es'ad Efendi, Üss-i Zafer, İstanbul Süleyman Efendi Matbaası 1293.

eden Said Efendi bir ara İstanbul'dan Adana'ya uzaklaştırılmış ve II. Mahmud padişah olduktan sonra tekrar İstanbul'a gelmiştir.¹ Mevlevî bir padişahın sarayında mânevîyat sultanı Mevlânâ'ya bağlanan Said Efendi'nin kabir taşında şu şiiri bulunmaktadır:

*Said-i Mevlevî döne döne azmetti ukbaya
Bulmazdı naziri ah kim dergâh-ı dünyada
Nedim olmuştı ol sanisi yok yekta eda çok yıl
Liyâkatle üçüncü Şeh Selim-i dad-mu'tada
Hele Cennet mekân Mahmud Han'a bulduğu mazmun
Latife söylerim zanneyleme gelmezdi ta'dada
Usule aşına neyzendi tebdil-i makam etti.
Seza hicriyle nay-ı ehl-i mutrip gelse feryada
Aziz-i mu'tekit hem müntesib bir pir idi merhum
Şefi-i cürmi olsun hak erenler ruz-ı ferdada
Güher paşı münacat ol yazıp tarifini sayfet
Said olsun musahib Hazret-i mev'ada.²*

10- II. Mahmud'un Memleket Gezilerinde Ziyaretler

II. Mahmud, 1246/1831 yılında seyahate çıktığı bir sırada Gelibolu'ya uğramış ve burada Mevlevîhâneyi ziyaret etmiş ve başta yanından ayırmadığı Müezzinbaşısı Hamamîzade İsmail Dede Efendi, olmak üzere devrin ünlü musikîşinâslarına Mevlevîhânedeki ayin ve semâ' icra ettirmiştir.³

Gelibolu'dan sonra Edirne'ye geçen Sultan Mahmud, bir cuma namazından sonra Selimiye Camiinde İsmail Dede Efendi'ye naatlar okutmuştur. Yine tebdilen II. Murad'ın yaptırdığı Mevlevîhâneye giderek Şeyh Abdi Dede'yi ziyaret eden Padişah öğle namazını burada kılmış, ardından da maiyetindeki müezzinlere ayinler icra ettirmiştir.⁴

11- II. Mahmud Döneminde Tamirler

Konya'daki Mevlânâ dergâhı ve çevresi II. Mahmud zamanında esaslı bir şekilde tamir görmüş ve bazı yenilikler yapılmıştır.⁵ Mevlânâ

¹ Tayyazade Ahmed Ata, Tarih-i Ata, İstanbul 1293, III, 193-196.

² Şehabettin Uzluk, Mevlevilikte Resim..., 68-69.

³ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, 363.

⁴ A.Özcan, a.g.m., 366-367; Ayrıca bkz: Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, IV, 1600-1601.

⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, no:27471, 27471A, 27471B, 27471C.

mamuresinin kible kapısı üzerinde II. Mahmud'un "adli"li güzel bir tuğrası vardır. Bu tamir sırasındaki çiniler Kütahya'dan getirilmiştir.¹

Konya'da Mevlânâ türbesi üzerindeki yeşil çinilerin tamire muhtaç bir hale geldiği Hemdem Çelebi tarafından Padişah II. Mahmud'a arz edilince, mükemmel bir şekilde tamir edilmesi için irâde çıkar. 1232/1817 yılı Mart ayında Sultan Mahmud tarafından Halet Efendi'ye emir verilir. Bu ferman mucibince Halet Efendi, yakınlarından Dede Mustafa Ağa isminde Mevlevîliği seven birini bina emiri tayin eder ve lüzumu kadar mimar, kalfa, nakkaş ve amele toplayıp Konya'ya gelir. Kütahya'dan getirilen çinilerle Kubbe-i Hadra (yeşil kubbe) yenilenir. II. Mahmud'un konu ile ilgili Sadrazam'ın arzına hattıyla verdiği cevap şöyledir: "Benim vezirim, takririn ve evrak-ı saire manzur-u humâyunum olmuştur. Küyud-u lazimesine müracaat ile iktizay-ı nizâmine mübâderet eylemesi için defterdare havale eylesün."²

İzzet Molla bu tamirle ilgili uzun bir tarih yazar. Bu tarihin ilk ve son beyiti şöyledir:

*Cenab-ı Hazret-i Molla ile Sultan-ı Adildir
Biri batın biri zahirde Hakan-ı Keremferma*

.....
*O şah-ı asfiyanın bendesi İzzet dedi tarih
Mezin oldi elhak meşhed-i pür nur Mevlânâ. Sene-1232.³*

Sultan Mahmud Mevlevîhânelerin ihtiyacını karşılamak için gereken yardımları yapmaktan geri durmamıştır. Sultan 1225/1810 yılında Galata Mevlevîhânesine gitmiş, mukabelede bulunmuş, şeyhe saf bir ferace vermiş, ihsanlar etmiş, diğer Mevlevî şeyhlerine de atiyeler lütfetmişti.⁴ Yine Sultan Mahmud Yenikapı Mevlevîhânesine gittiğinde dervişlere, misafirlere ve muhtaçlara pişirilene yemek için çeşitli erzak bağışlarında bulunmuştur.⁵ 1252/1836 tarihli bir arz tezkeresinden, Kasımpaşa Mevlevîhânesine ayda dört yüz kuruş taamiyenin II. Mahmud'un iradesiyle tahsis edildiğini öğreniyoruz.⁶ Yine aşağıdaki Galata Mevlevîhânesi cümle kapısı kitâbesinden Mevlevîhânenin II. Mahmud tarafından 1250/1835'de tamir edildiğini anlıyoruz:

Bir hesapda düşdi ma'na lafz ile

¹ BOA, Cevdet Evkaf, no:28000; İ.H.Konyalı, 653-654; Geniş bilgi için bkz: Yusuf Küçükdağ, "1251 H./1835 M. Tarihli Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996, 182-183.

² BOA, Hatt-ı Hümayun, no:26851.

³ Tayyazade Ahmed Ata, III, 190-191.

⁴ A.Gölpınarlı, 259 (Nazif Paşa, Defter-i Dervişan, 63'a).

⁵ BOA, Cevdet Evkaf, no:2132; B.Tanman, a.g.m., 96.

⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, no:27178, 27455.

*Beyt-i tarihin Lebib etdi beyan
Yapdı bu dergâh-ı zibayı cedit
Bin iki yüz elli'de Mahmud Han.¹*

Yine Kasımpaşa Mevlevîhânesi Semâhânesinin kitâbesinden bu yapının Sultan II. Mahmud tarafından yenilendiğini anlamaktayız:

*1250 buyurdu şah-ı sıdk-agah memnun ruh-i Molla'ya
1250 neziba yapdı Mahmud Han bu dergah-ı muallayı(Pertar).²*

1254/1839 tarihli bir kısım Hatt-ı Hümâyunlardan anladığımızı göre, Aydın Gölhisar'da harabe olan Mevlevîhânenin tamiri için Çelebi Efendi Arz Tezkeresi ile durumu İstanbul'a bildiriyor. Mevlevîhâne II. Mahmud'un irâdesiyle tamir ettiriyor.³

II. Mahmud döneminde Konya'daki Mevlânâ Dergâhı dervişlerine bir çok kere taamiye, mum ve traş bahaları ödenmiştir.⁴

12- Neyzen İsmail Dede

Hamamîzâde İsmail Dede Efendi'nin daha genç çağdaşı olan Neyzen İsmail Dede(1223-1276/1808-1860) çoğu zaman Hamamîzâde ile karıştırılmıştır. İstanbul'da doğmuş ve Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Kudretullah Dede'ye bağlanıp çile çıkararak dede olmuştur. Dergâhın neyzenbaşısı olarak şöhret yaptı. Ayrıca II. Mahmud'un ablası Esmâ Sultan'ın sarayında cariyelere ney öğretti. Hemdem Çelebi Konya'dan İstanbul'u ziyarete geldiği zaman, ney üflemesine hayran kaldı ve Mevlevî tarikatının başı sıfatıyla, Dede'nin hangi Mevlevî dergâhına giderse neyzenbaşılığın kendisine verilmesi hakkında emir yayınladı. Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid'den büyük teveccüh gördü. Mısır valisi Abbas Paşa tarafından Mısır'a davet edildi. Kahire Sarayında büyük saygı gördü ve kendisine maaş bağlanarak çiftlik hediye edildi. Kahire Mevlevîhânesinde de neyzenbaşılık yaptı. Daha sonra İstanbul'a döndü. Serbest mizaçlı, karpisli ve yüksek makam sahiplerine laubali davrandığından adı "Deli Dede"ye çıkmıştı.⁵

¹ İsmail Yakıt, a.g.m., 33.

² İsmail Yakıt, a.g.m., 36.

³ BOA, Hatt-ı Hümâyun, no:27356.

⁴ Bkz:BOA, Cevdet Evkaf, no:604, 5943, 7433, 10292, 11889, 12821, 12913, 15083, 19193; Hatt-ı Hümâyunlar, no:27455, 27455B, 27832.

⁵ Türk Ansiklopedisi, "İsmail Dede Efendi" Maddesi, XX, 305; Yılmaz Öztuna, Dede Efendi, 57-58.

13- Sultan Mahmud'un Son Günleri ve Mevlevîhâneye Vedâi

Sultan II. Mahmud, Galata, Yenikapı ve eski Dolmabahçe Sarayı'na bitişik olan ve sonra yerinde Çırağan Sarayı yapılan Beşiktaş Mevlevîhânelerine devam ederdi. Yenikapı'da mukabelede bulunduğu bir gün, İsmail Dede'ye "Ferâh-feza'yı ne derece sevdiğimi bilirsin, bu makamdam da bir ayin-i şerif bestelersen çok memnun olurum" der. Dede, Padişah'ın arzusunu yerine getirir. Ferâh-feza, Dede'nin yedinci ve sonuncu ayini oluyor. Bu sırada Sultan Mahmud'un gittikçe ağırlaşan verem hastalığı açığa çıkmıştı. Bu hastalık halinden dolayı, mukabelelerini hep Yenikapı'da icra eden Dede'nin yedinci ayini olan "Ferâh-feza"yı Beşiktaş Mevlevîhânesinde okuması için İrâde-i Seniyye çıktı. Beşiktaş Mevlevîhânesi Saray'a bitişik olduğu için ve Sultan Mahmud'un yorulmaması için böyle bir seçim yapılmıştı. Yenikapı Mevlevîhânesine bağlı olan Hamamîzade'nin pek bu durumdan memnun kalmadığı ifade edilmektedir. Hatta, diğer ayinlerinin pirinin ilham eseri, bunun Padişah irâdesi eseri olduğunu söylemiştir. İsmail Dede'nin kendisine o derece itibar eden hükümdarına haksız davrandığı görülmektedir. Ferâh-feza Ayin tasavvuf duygularını terennüm ettiği ve bir dahinin eseri bulunduğu için fevkalâde değerlidir. Ferâh-feza'nın ilk takdîrkârı şüphesiz II. Mahmud olmuştur.¹

1255/3 Nisan 1839'da Beşiktaş Mevlevîhânesinde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Çünkü mukabeleye Sultan Mahmud da katılacaktı. Herkes merakla Padişah'ı bekliyordu. Ancak çok rahatsız olan Sultan Mahmud, Mabeyn Başkâtibi'nin emriyle dergâha bir Hünkâr Yaverini gönderdi. Yaver Beşiktaş Şeyhi Mehmed Kadri Dede'ye: "İnhiraf-ı mizac-ı Hümâyunları münasebetiyle Zat-ı Şahâne'nin mukabelede bulunacakları şüphelidir. Ma'a-haza Ferâh-feza Ayini'nin bu gün herhalde okunması muktezay-ı İrâde-i Seniyyeden bulunmaktadır" diyerek Padişah'ın emrini tebliğ etti. Herkese büyük teessür çöktü. Şeyhin emriyle mukabele başladı. Na't-han İtri'nin Rast Na't'ına başlamıştı ki, Sultan Mahmud dergâhtan içeri girdi. Hünkâr Mahfilindeki sedire oturdu. Herkes bu durumdan dolayı pek sevindi. Mukabele büyük şevkle icra edildi. Padişah'ın çehresi her nağmede biraz daha yumuşadı. Ayin bitti. Sultan Mahmud İsmail Dede'yi mahfiline çağırarak şöyle dedi: "Dedem, çok rahatsızdım, gelemeyecektim. Gelmekle çok isabet etmişim. Ferâh-feza Ayini bana iksir-i hayat gibi tesir etti. Hamd olsun adeta iyileştim."² Bu durumdan da anlaşıldığı kadarıyla, II. Mahmud sadece siyasî maksatlarla değil mânevî bir bağla da Mevlevîliğe bağlıdır.

¹ Y.Öztuna, 18-19; S.Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II, 262-263.

² Y. Öztuna, 20; S. Ayverdi, Boğaziçinde Tarih, 185-186.

Zira hastalığının kendisini ölüme yaklaştırdığı bir zamanda, devlet menfaati için de olsa Padişahın bu ziyaretten siyasî bir çıkar düşünmesi düşünülemez.

İsmail Dede'nin, III.Selim'in emriyle Saray'a çağrılıp, o sırada on dört yaşındaki Sultan Mahmud ile tanışması üzerinden takriben kırk yıl geçmişti. Dede, Padişah'ın ağırlaşan hastalığından müteessir oldu. O gün aldığı atıyye gerçekten şahane idi. Şimdiye kadar verdiği en ağır kesesini ihsan eden Padişah, adeta büyük dahi ile maddî bakımdan da hesaplaşmak istedi. Nitekim dergâhta bulunan bütün Mevlevîlere, şeyhinden en kıdemsiz dervişine kadar, en büyük ihsanlarını dağıttı. Bu da Sultan Mahmud'un muhibbi bulunduğu Mevlevî tarikatına vedaı idi. Ayin gününden iki ay, yirmi sekiz gün sonra Sultan Mahmud vefat etti. Bu suretle İsmail Dede'nin, kendisini konağından ve Yenikapı dergâhından alıkoyarak Saray'da çok kalmaya zorlandığı için açık açık şikâyet ettiği Hükümdar böylece tarih sahnesinden çekildi.¹

Sonuç

XIX. yüzyılda Mevlevîliğin devletle en fazla iç içe olduğu bir dönemdir. XIX. yüzyılda, başta III. Selim ve II. Mahmud olmak üzere yüksek zümrenin Mevlevîliğe teveccühü ayinlerin de fazlalaşmasına sebep olmuş ve ayinlere bizzat padişahlar katılmışlardır. Padişahların tekkeye gelmesi belli bazı kurallara bağlı idi. Padişahlara tekkede gösterilen saygı manevi liderler olan şeyhlerin izzetleri kırılmadan gösterilir, bilmukabele padişahlar da onlara saygı göstermekte geri kalmazdı. Ayrıca Mevlevîlerin protokolde de yerleri vardı. Özellikle bayram günlerinde vaki ziyaretlerde Mevlevî şeyhleri de bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. ve XIX. yüzyılda maddî gelir bakımından en şanslı tarikat Mevlevîlik olmuştur. Ancak gerek III.Selim'in gerekse II. Mahmud'un Mevlevî dergâhlarını, kolları kanatları altında tutmalarına rağmen bu tarikat müessesesinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki ruhundan o ateşli dinamizminden hayli fire vermiş ve zayıflamış olduğu gözlemlenmektedir.

Bazı araştırmacı ve tarihçiler III.Selim ve II. Mahmud'un Mevlevîliğe olan yaklaşımını siyasî olarak değerlendirmektedirler. Çünkü Yeniçeri Ocağı lağv edilmek istenmekte ve bu ocağın müntesibi olduğu Bektaşiliğe karşı Mevlevîlik orta yere çıkarılmaktadır. Bu görüş bir dereceye kadar doğru kabul edilse bile, adı geçen padişahların Mevlevî dergâhlarından mânevî feyz almadıklarını iddia edebilmek mümkün

¹ Y. Öztuna, 20-21.

değildir. Kısacası mesele sadece siyasi değildir, manevi ciheti de bulunmaktadır.

Mevlevîlik kültür ve sanat tarihimizle de yakından ilgilidir. Mevlevî tekkeleri, III.Selim ve II. Mahmud dönemlerinde daha etkili olmak üzere, adeta devrin "Güzel Sanatlar Akademisi" gibi çalışmışlardır. Gıdasını Kur'an'dan alan Mevlânâ'nın oluşturduğu ekol, düşüncelerini duyan, çağrısına uyan derviş, dost ve sempatizanlarının ilgi ve ihtiramlarıyla dünyanın dört bir yanına ulaşmıştır. Mevlevîliğin diğer tarikatlardan farklı olarak daha ziyade elit zümrede rağbet görmesinde, sanatkarlar, şairler ve musikişinaslar ile olan yakın alakanın da etkisi vardır. Özellikle Türk Tasavvuf ve Türk Sanat Müziğinin doğup gelişmesinde bu tarikatın büyük rolü olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c. II, İstanbul 1312.
 Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi, c. IV, Konstantiniyye Matbaa-i Ebu Ziya 1327-1330.
Osmanlı Tarihi, Haz:İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1968.
 Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız, Haz:Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul, t.y.
 Asım, Tarih-i Asım, c.II, İstanbul Ceride-i Havadis Matbaası,1992.
 Ayaşlı, Münevver, Dersaadet, İstanbul 1975.
 Ayini, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, İstanbul Vatan Matbaası 1341.
 Ayvansarayi, Hafız Hüseyin, Hadikatü'l Cevami, Haz:İhsan Erzi, İstanbul 1987.
 Ayverdi, Semiha, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul 1975-1978.
Boğaziçinde Tarih, İstanbul 1982.
 Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I-II-III, İstanbul Matbaa-i Amire 1333.
 Celaleddin M.Bakır Çelebi, "Osmanlı Hanedanında Mevlevilik, Mevlevihaneler", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996.
 Çelebizade İsmail Asım Efendi, Münşeat-ı Asım Efendi, Haz:Sahafzade Es'ad Efendi, İstanbul 1286.
 Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, İstanbul 1971.
 Defterdar Sarı Mehmed Efendi, Zübde-i Vekayiat, Haz:Abdulkadir Özcan, Ankara 1995.
 Düzen, İbrahim, Aziz Nese'fi'ye Göre Allah, Kainat ve İnsan, Ankara 1991.
 Ertuğrul, Selda, "Çırağan Sahil Sarayı", D.İ.A., c. VIII.

- Esrar (Muhammed) Dede, Tezkire-i Şuara-i Mevleviye, Yazar: Mehmed İzzet 1255,(Konya Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, no:1502).
- Faik Reşad, Eslaf, c. I-II, İstanbul Alim Matbaası 1311-1312.
- Fatma Aliye Hanım, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Sad:Metin Hasırcı, İstanbul 1994.
- Feridun Bey, Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bey, c. I, İstanbul Matbaa-i Amire 1274.
- Fevzi Abdullah, "Keçecizade İzzet Molla", Fuad Köprülü Armağanı (Kitabı), İstanbul 1953.
- Fındıklılı İsmail Efendi, Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri, Haz:Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Gökyay, Orhan Şaik, Katib Çelebi, Ankara 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul 1983.
-, 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul 1969.
-, "Mevlevilik", İ.A., c.VIII.
- Göyünç, Nejat, "Osmanlı Devletinde Mevleviler", Belleten, c. LV, sayı 213, Ankara 1991.
-, "Mevlevilik ve Sosyal Hayat", II. Milletarası Mevlana Kongresi (Tebliğler), Konya 1991.
- Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, İstanbul 1989.
- Gürdoğan, Ersin Nazif, "Mevlana Dünyaya Açılan Anadolu", İslam Aylık Mecmua, Aralık 1996.
-, "Mevlevilik", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994, V.
- İnal, Tuğrul, "Gerard De Nerval'in İstanbul Seyahati", X.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1994.
- Karahan, Abdülkadir, Türk Kültürü ve Edebiyatı, İstanbul 1992.
-, Dr.Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler, İstanbul 1974.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c.VIII, Ankara 1988.
-, Osmanlı Tarihi, Ankara 1996.
- Kerim el-Aksarayı, Mahmud bin Muhammed, Musameretü'l Ahbar, Haz:Osman Turan, Ankara 1969.
- Küçük, Hülya, "Osmanlılarda Tarikatların Fonksiyonları", Türkiye Günlüğü, sayı 45, Mart-Nisan 1997.
- Lapidus, İra M., "Tasavvuf ve Osmanlı İslam Toplumunu", Türkiye Günlüğü, Çev:Celal Türer, sayı 45, Mart-Nisan 1997.
- Mehmed Murad, Tarih-i Ebu'l Faruk-Tarih-i Osmaniye, Dersaadet Matbaa-i Amidi 1329.

-, Tarih-i Ebü'l Faruk-Tarih-i Osmaniye, Dersaadet Matbaa-i Amidi 1332.
- Mehmed Paşa, Tarih-i Nişancı, İstanbul 1290.
- Mehmed Ziya, Yenikapı Mevlevihanesi, Haz:Yavuz Senemoğlu, İstanbul t.y.
- Mecdi Mehmed Efendi, Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri, Haz:Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Muallim Naci, Osmanlı Şairleri, İstanbul 1307.
-, Osmanlı Şairleri, Haz:Cemal Kurnaz, Ankara 1986.
- Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l Vukuat, Sad:Neşet Çağatay, Ankara 1987.
- Münşeât-ı Aziziye fi Asar-ı Osmaniye, Haz:Hacı Nuri Efendi, İstanbul 1284.
- Münşeât-ı Asım Bey, Haz:Sahaf Es'ad Efendi, İstanbul, 1284.
- Neumann, Christoph K., "XIX.Yüzyıla Girerken Konya Mevlevi Asitanesi ile Devlet Arasındaki İlişkiler", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996.
- Nev'izade Atai, Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri, Haz:Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996.
- Osmanzade Taib Ahmed, Hadikatü'l-Vüzera, İstanbul 1271.
-, "Konya'da Mevlana Dergahı Arşivi ve Mevlevihaneleri", IX.Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992.
- Önder, Mehmet, Yüzyıllar Boyunca Mevlevilik, Ankara 1992.
-, "Mevlana'yı Minyatürlerle Anlatan Yazma Bir Eser", IV.Milli Mevlana Kongresi, Konya 1991.
- Öngören, Reşat, "Mevlana'nın Osmanlıya Etkileri", İslam Aylık Mecmua, Aralık 1996.
- Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", Prof. Dr.Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991.
-, "II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri", XI.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul 1991.
- Özönder, Hasan, "Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", Selçuk Dergisi, sayı 2, Konya 1988.
- Öztuna, Yılmaz, Dede Efendi, Ankara 1996.
- Öztürk, Nazif, "Eş-Şeyh Nasır Abdülbaki el-Mevlevi ve Tetkik u Tahkik", IX.Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993.

-, "Edebi Çehresiyle Mevlevihaneler", S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Konya 1996.
- Sahaflar Şeyhizade Es'ad Efendi, Üss-i Zafer, İstanbul 1241.
- Sakıb Dede, Sefine-i Nefise-i Mevleviyan, Mısır 1283.
- Schimmel, Annemarie, Tasavvufun Boyutları, Çev:Ender Güral, İstanbul 1982.
- Ş.Sami, Kamus-ı Türki, Dersaadet İkdam Matbaası 1317.
- Şeyhi Mehmed Efendi, Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri, Haz:Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
-, Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri, Ankara 1987.
- Tanrıkörür, Ş.Barihuda, "Bir Eğitimin Mimarisi: Mevlevi Matbah-ı Şerifi", I.Milletlerarası Mevlana Kongresi (Tebliğler), Konya 1988.
- Tanman, Baha, "Yenikapı Mevlevihanesi", IX.Vakıf Haftası Kitabı, İstanbul 1992.
- Tayyazade Ahmed Ata, Tarih-i Ata, İstanbul 1291.
-, Tarih-i Ata, y.y., t.y.
-, Tarih-i Ata, İstanbul 1293.
- Türk Ansiklopedisi, "İsmail Dede Ankaravi" Maddesi.
-, "İsmail Dede Efendi" Maddesi.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, Saray ve Ötesi, İstanbul 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1994.
-, Osmanlı Devletinin İلميye Teşkilatı, Ankara 1988.
-, Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı, Ankara 1988.
- Vassaf, Hüseyin, Sefine-i Evliya, Haz:M.Akkuş-A.Yılmaz, İstanbul 1990.
- Yılmaz, H.Kamil, Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1980.
-, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", Mavera Dergisi, Tasavvuf Özel Sayısı, İstanbul 1984, s. 92-98.

Arşiv Belgeleri

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümayun, no: 31768, 27471, 27471A, 27471B, 27471C, 26851, 27178, 27356, 27455, 27455A, 27832.

Cevdet Evkaf, no:604, 2800, 1162, 2105, 2132, 4602, 5943, 7433, 10292, 11889, 12818, 12821, 12913, 15083, 19193.